

מערכת היחסים בין "הוועד האודיסאי" לבין התנועה הציונית הרוסית והרצל: מעשי אבות סימן לבנים?

תולדות מערכת היחסים בין ראשי "הוועד האודיסאי" לבין מורשי התנועה הציונית והרצל הינן פרשה חשובה להבנת ההיסטוריוגרפיה הציונית בראשיתה. יחוסו של "הוועד" כממשיכה של "חיבת ציון", התנועה הלאומית הציונית הראשונה, וצמיחתה של התנועה הציונית הרוסית, שהיתה מאבני-היסוד של ההסתדרות הציונית, מתוך המימסד והמערכת של אותו "ועד", אלה הופכים את שאלת היחסים בין שלושת המרכיבים ("הוועד", "התנועה" ו"ההסתדרות") לשאלה חשובה ביותר בהבנת התפתחותה של הציונות.

"הוועד לחברת תמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ הקדושה" ("הוועד האודיסאי", בקיצור שהשתרש מאז), עמד באמצע שנות התשעים בפני שוקת שבורה.¹ מיספר חבריו בסוף שנתו הששית היה נמוך ממיספרם בשנתו הראשונה, הכנסותיו הסתכמו לפיכך בכמה אלפי רובלים בלבד.² פעילותו הצטמצמה בתמיכה מועטת במושבות, בעזרה סוציאלית למיספר איכרים ובפעילות מוגבלת בשטח החינוך: "עוד שנה עברה והרעיון הנשגב להושיב בנים בארץ אבות טרם היכה שורש בלב בני עמנו."³ מצבו הרעוע של הוועד נבע מקומבינציה של סיבות הקשורות להתנגדות שהיתה בקרב חלקים נרחבים של הציבור החרדי לרעיונות חיבת ציון – התנגדות שהעמיקה בשנים 94–1892 בעקבות מאבקים פנימיים סביב סוגיות דת'⁴ מהתנגדות האינטליגנציה

1. "האכזבה מהוועד האודיסאי גדלה מיום ליום", שמריהו לוין אל מוצקין, 26/8, 1895/8(9) הארכיון הציוני המרכזי(להלן: אצ"מ), A-126/31-3. השווה ספר ברנשטיין-כהן, תל אביב תש"ו (להלן: ספר ברנשטיין-כהן); עמ' 117, זכרונות בן-עמי, ספר הקונגרס (ערך ל. יפה, להלן: סה"ק), ירושלים תש"י, עמ' 118, זכרונות בוכמיל, שם, עמ' 104. זכרונות א. זיסקינד, שם, עמ' 194.
(להלן: תזכיר לופוחין).

2. מיספר חברי הוועד האודיסאי עמד בשנת תרפ"א על 4893 חברים אשר תרמו 45,799 רובלים, בעוד שבתרנ"ו עמד על 4104 חברים אשר תרמו 42,392 רובלים. השווה, חשבון ועד החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ הקדושה, אודיסה, 1893, כנ"ל, אודיסה 1896.

3. חוזר לישיבת המזרחי (ביאליסטוק), אלול תרנ"ה, אצ"מ A-24/4-325.

4. ראה י. שלמון, "המאבק על דעת-הקהל החרדית במזרח אירופה ביחס לתנועה הלאומית

היהודית, שנתתה להשתלכות בציבור הרוסי או הפולני.⁵ האוכלוסייה היהודית על כל רבדיה התאכזבה מהוועד נוכח הפעילות המצומצמת שהראו ראשי. במהלך שנות התשעים לא התיימר הוועד להיות יותר מאשר חברה פילאנטרופית⁶ לעזרת מיספר קטן של איכרים בארץ־ישראל, בדומה לחברות גמילות־חסדים המטפלות ביהודים הנתונים במצוקה.⁷ התקוות הגדולות לפתרון חלקי או כולל למצוקה היהודית שתלו בחיבת־ציון לאחר ועידת קטוביץ ובוועד האודיסאי – דעכו.⁸ חברי הנהגת הוועד, מיספר גבירים מאודיסה ובעלי מקצועות חפשיים, לא ראו בפעולתם יותר מאשר מילוי שליחות פילאנטרופית. האלמנט האידיאולוגי הלאומי שהלהיב בתחילה את ראשי הוועד נמוג כלא היה. היה זה אך טבעי לראות את חברי־הוועד המכובד, מנשה מרגלית, פועל באותו מרץ כחבר הנהלת בית־הספר המקצועי "טרנד", או חבר מכובד אחר, פישרביץ, פועל כאחד העסקנים המרכזיים לשוב יהודים ב... ארגנטינה. אברהם גרינברג, יושב־ראש הוועד בכבודו ובעצמו, היה טרוד בעניינים הקשורים לעסקיו המסועפים וראה בתפקידו עוד סימן טבעי למעמד הנובע מממונו. הוא הדין לגבי שאר חברי הוועד ש"כל אחד מהם עמוס בכמה מוסדות־ציבור אחרים עד אשר ממש אי אפשר לעסוק ב'עשית נפשות', אפילו לאחד מהחברים הנתונים תחת ידם, ומכל שכן לחברת חו"צ."⁹ עם זאת, מחמת מצבה הכולל של היהדות הרוסית, לא קמלה השאיפה להקמת תנועה לאומית ציונית. היא נדחקה לקרן־זווית, ודומה שחיכתה לגואל: "רבים מהמצדדים הקודמים שמשכו ידם מחובב־ציון האודיסאית, חיפשו דרכים חדשות כדי לצאת מעמק הבכא והבטלה, לעלות ולהתרומם על גלי גיאות רעיונית."¹⁰

לפעולותיו הראשונות של הרצל במישור הדיפלומטי והפוליטי היה הד חיובי בקרב חברי חיבת־ציון ברוסיה.¹¹ בביקורתו ובמאמריו של נחום סוקולוב, אשר היוו בדרך־כלל אינדיקציה נאמנה לנטייתה של דעת־הקהל היהודית הלאומית ברוסיה, ניכר היחס החיובי. בסתיו ובחורף 1896, כאשר הגיעו השמועות הראשונות על הרצל, פעילותו והגותו, טען סוקולוב כי "הרצל הוא סופר גדול

- בשנים 1894–1896", פרקים בתולדות החברה היהודית בימי־הביניים ובעת החדשה (מוקדשים לפרופסור יעקב כ"ץ), ירושלים תש"ם, עמ' ש"ל–שס"ח.
5. ראה: י. גולדשטיין, התנועה הציונית ברוסיה (1897–1904), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, מוגש לסינט האוניברסיטה העברית, נובמבר 1982, פרק ד', סעיף 2.
 6. "פילנטרופיה פעילה של אודיסה" כלשונו של ברנשטיין־כהן, ספר ברנשטיין־כהן, שם, עמ' 117.
 7. ראה לדוגמא מימים ראשונים, שם, עמ' 58–59.
 8. ראה לדוגמא המליץ, גל' 148, 3(15)/7/1896.
 9. המליץ, גל' 148, 3(15)/7/1896.
 10. ספר ברנשטיין־כהן, שם, עמ' 117.
 11. ראה לדוגמא תזכיר לופוחין, עמ' 4–8, המליץ, גל' 49, 27/2(12/3)/1896.

ונודע למשגב בספרות העתים בויען [וינה]: הוא לא נמנה עם בעלי דמיון כי אם בין אנשי מעשה.¹² נסיעותיו לקושטא, ללונדון ולפאריס, הגם שלא נודעו פרטיהן ולעתים אף העלו תמיהה ופיקפוק,¹³ עוררו בלב רבים תקווה שלרעיונוֹ תיו האופרטיביים יש על מה להסתמך.¹⁴ האיש נראה בדרך־כלל אמין ורציני.¹⁵ מאז חורף 1896 הסתמנה התעניינות גוברת והולכת במעשיו, שהשתקפה בעיתונות היהודית.¹⁶ הקונטרס "מדינת היהודים" תורגם והופץ במהירות. מיספר פעילים מרכזיים בחיבת־ציון, שנפגשו אתו, דיווחו על התרשמותם החיובית. התנגדותה החריפה של האינטליגנציה היהודית הליברלית והבורגנית לרעיונות שהועלו ב"מדינת היהודים", כפי שבאה לידי ביטוי בבטאונה ה"יוסחוד",¹⁷ השגות ספוראדיות בקרב הנהגת חיבת־ציון¹⁸ והסתייגות מצד העיתונות הרוסית הכללית – כל אלה לא הרתיעו רבים מלתמוך בהרצל. במשך חודשים אחדים (חורף־סתיו 1896) היוו פעולותיו, ואחר־כך קונטרסו, מוקד להתעניינות גוברת והולכת.¹⁹

הנהלת הוועד האודיסאי לא פיגרה בשלב זה אחרי הלכי־הרוח בקרב הציבור היהודי־לאומי ודנה אף היא בהופעתו. ביולי 1896 התכנס הוועד האודיסאי לדיון רוטיני, תלת־שנתי, שהתבקש מתקנותיו. מחשש מפני השלטונות לא קויים דיון פומבי על הרצל. לעומת זאת, באסיפה בלתי־רשמית דיווח צבי בלקובסקי על רעיונותיו והפציר בחברי הוועד להצטרף ליוזמותיו. אחרי דיון ארוך וממצה, שהורגשה בו אף נימה של ביקורת על הרצל, הוחלט לעודד את תוכניותיו

12. הצפירה, גל' 11, 12(25)/1/1896.
13. ה"יוסחוד" היה בשלב זה גדול מתקיפיו. על תמיהות וזלזול ה"יוסחוד" והאינטליגנציה הרוסית בהרצל ראה להלן, הערה 17.
14. ראה לדוגמא תזכיר לופוחין, ניסנבויס לרב בלומברג, א' תמוז תרנ"ז, איגרות הרב י. ניסנבויס, תרנ"א–תש"א (להלן איגרות ניסנבויס), ירושלים תשט"ז, עמ' 86–87; המליץ, גל' 34, 10(22)/3/1896, גל' 49, 27/2(12/3)/1896; הצפירה, גל' 62, 13(25)/3/1896.
15. ראה לדוגמא ד. שמש, זכרונות ירושלים תרצ"ח (להלן: ד. שמש), עמ' 82–83; מימים ראשונים שם, עמ' 69; ש' זלצמן, זכרונות ורשומים, תל־אביב 1943, עמ' 138.
16. הווסחוד, לדוגמא, אשר לא היה ידוע באהדתו הגדולה להרצל (ראה להלן, הערה 17), התייחס לעיתונאי מוינה כמעט בכל גיליון שהוצא לאור מאז פברואר 1896.
17. הביקורת הראשונה על תוכנית הרצל, שהודפסה ב"יוסחוד", יצאה בחתימת "קורא הדרות" (ש. גרוזנברג), גיליון 8, 13(25)/3/1896, עמ' 201–202, גיליון 14, 1896/4(19)/7, עמ' 374–375, גל' 32, 11(23)/8/1896, עמ' 838 וכד'.
18. השווה לדוגמא, פולנוויל מ. (ויאטבסק) אל אוסישקין (יולי 1896) (עברית) אצ"מ A-24/4-484. אפילו תומך נלהב בהרצל כעורך המליץ לצד דברי הלל, שבח ולהט על חכמתו ובינתו, דרש מהעיתונאי מוינה ללמוד "דעת עמו, תכונותיו ורוחו". המליץ, גיליון 49, 27/2(12/3)/1897.
19. ראה לדוגמא, הצפירה, גיליון 62, 13(25)/3/1896, שם, גיליון 228, 1896/1(11)/21, ד. שמש, שם, עמ' 83 וכד'.

ולקיים עמו קשרים.²⁰ צבי בלקובסקי, שהתבקש על-ידי הרצל לשמש כשליחו האישי, יכול היה לבשר לשולחו ש"הוועד האודיסאי נמצא מאחוריו".²¹ הרצל בצעדיו הראשונים נתפס בקרב הציבור היהודי ברוסיה כאישיות בעלת מהלכים בדרגים הגבוהים ביותר, אשר ביכולתה להגיע למטרות שהציבה לעצמה.²² הצוות המצומצם סביבו, בעיקר מאקס נורדאו, חיזק בלב רבים את ההרגשה הזאת. נורדאו, ככל סופר והוגה-דיעות צרפתי באותם זמנים, היה ידוע ומפורסם בחוגי האנטליגנציה הרוסית, וכאשר נודע שהוא תומך בהרצל ואף עוזר לו, עלו עוד יותר מנייתיו של העיתונאי הווינאי.²³

כנראה היה הרצל, באביב ובקיץ 1896, מודע להצלחתו בקרב הציבור היהודי ברוסיה. באיגרתו למרטין היינריכסאן ציין כי "כבר ראה את שכרו" לאחר הלעג והקלס שנחל בקרב העשירים: "עניי עמנו רואים בי ידידם, ברוסיה, גליציה, רומניה, בולגריה והונגריה מגיעות אלי תרועות הסכמה."²⁴ ברם, מתגובותיו נראה שלא הקדיש לכך מחשבה רבה, ולא ראה בשלב זה בתומכיו "המזרחיים" פוטנציאל העשוי לעזור או אף להוציא לפועל את תוכניותיו הגרנדיוזיות. באותה תקופה, עדיין סבור היה הרצל כי יעלה בידו לרכוש לתוכניותיו לב גבירים כרוטשילד. כאדם שדגל בערכי החברה היהודית המשכילה המרכז-אירופית, ראה הרצל בהמון יהודי מזרח-אירופה, כפי שהעיד לאחר מכן, "ברברים, מי שאין מבינים אותם."²⁵ גם משנכשלו תוכניותיו לגיוס ממונם של גבירים כדי לרכוש את לב התורכים, והוא פנה בצר לו להמון היהודי, עדיין לא השליך יתבו על ה"אוטס יודן". משהחליט לנקוט בטקטיקה חדשה ולפנות ל"חובבנים", עשה זאת ללא התלהבות. יועצים קרובים לו, כמו מיכאל ברקוביץ, צבי בלקובסקי, ד"ר אהרנפרייז או צבי זיידנר, הפנו את תשומת-לבו לכוח הטמון ביהודי מזרח-אירופה ולעובדה שרק בהם תלויה הצלחת הקונגרס.²⁶

20. השווה פרוטוקול האסיפה, כ"ז תמוז - ג' אב תרנ"ו, אצ"מ 9/18-A. בדיווחי הצפירה גיליון 152, 1896/7(21)/9/המליץ, גיליון 147-169, 1896/7(9/8)-28/7(24)/12, לא פורטו הדיונים הללו מחשש השלטונות. ברם מאיגרתו של בלקובסקי אל הרצל ומעודיות שונות נודעו הפרטים שלעיל. ראה איגרת בלקובסקי אל הרצל, 20/9/1896 (גרמנית), אצ"מ 171/20-A, י. ניסנבוים, עלי חלדי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 111: ד. שמשי, שם, עמ' 82-83.
21. בלקובסקי אל הרצל, 20.9.1896 (גרמנית), אצ"מ 171/20-A.
22. השווה לדוגמא מימים ראשונים, שם, עמ' 63.
23. "רושם חזק ביותר עשתה עלי הופעת מאמר בחתימת נורדאו, בו יצא נגד חוכרת הביקורת של גידמן נגד הרצל". זכרונות בן-עמי רבינוביץ, סה"ק עמ' 116, השווה, זכרונות בוכמיל, שם, עמ' 105, זכרונות מרדכי בן הלל הכהן, שם, עמ' 105; ספר אוסישקין, ירושלים תרצ"ה, עמ' 357-353; סולווייל לאוסישקין (יולי 1896) (עברית) אצ"מ 24/4/484-A; ספר ברנשטיין-כהן, שם, עמ' 120.
24. האיגרת מיום 8/4/1896. איגרת הרצל ב', ירושלים תשי"ז, עמ' 84, 85.
25. Die Welt 17, 18/10/1897.
26. איגרות בלקובסקי אל הרצל, 17/4/1897, 23/5/1897 (גרמנית), אצ"מ 171/20-A.

בסתיו 1896 החלה להסתמן בקרב פעילי חֵיבַת־צִיּוֹן, ובעיקר בין ראשי הנהגת הוועד האודיסאי ועסקניו המרכזיים, התנגדות ראשונה להרצל. היו לדבר סיבות אחדות: אחת מהן – חוסר תשומת־הלב שהפגין הרצל כלפי העסקנים הוותיקים של הוועד. האחרת היתה קשורה להתנגדותם של חוגים "מערביים" שונים בחֵיבַת־צִיּוֹן להרצל ולתוכניותיו, בעיקר בגרמניה, בריטניה וצרפת. פיקפוקים בהצעותיו ובסיכווי הצלחתו של הרצל עלו בין חברי חֵיבַת־צִיּוֹן במרכז־אירופה ומערבה בקיץ 1896, שעה שפשטו השמועות הראשונות על כשלונותיו בקושטא ובלונדון. מגעיו הכושלים עם רוטשילד בפאריס²⁷ היוו אף הם סיבה מרכזית לאותה התנגדות. לדוגמא, במכתב של ניסנבוים אנו מוצאים טענה בשם מוהליבר: "הנדיב איננו שמח במעשה הרצל ורבות דיבר אתו להניאו מחפצו ולא שמע ולכן חרץ בפאריס וברלין ואחדים גם בלונדון ובויען יצאו נגדנו. ועל כן החלטנו לעמוד מנגד [הכוונה למוהליבר ולמזרחי, י.ג.] על המשמר."²⁸ התקופה תיו הפומביות של הרצל על ההתיישבות נוסח "הנדיב", ובעיקר הזלזול שהביע למיפעלה של חֵיבַת־צִיּוֹן,²⁹ העלו את חמת ראשי "החובבים", ואלה נתנו לה ביטוי חריף ופומבי. באוקטובר 1896 נעשה הרצל, לדברי סוקולוב, ל"הוגה בהזיות חולפות ולבלתי מהימן."³⁰

התקיפים שבמבקרי הרצל באותה תקופה מקרב ראשי הוועד האודיסאי היו גרינברג ושפ"ר. שפ"ר טען ש"ד"ר הרצל מבקש לו גדולות ורואה כל תשועת ישראל במקום. אך לא ישים לב כלל אל העם והכשרתו מעט מעט לבוא לכל יכולת וזכרון חיי החברה המסודרת."³¹ "השלח" שופרם המרכזי של אחד העם ותומכיו, ראה בתוכניותיו ובקונטרסו של הרצל אוטופיה בלבד.³² למרות זאת, גם בהמשך, עד החודשים אפריל–מאי (1897), עדיין היו מוכנים לשתף פעולה אתו. יחסם של ראשי הוועד היה דו־ערכי: מחד גיסא, הסכימו ואף עודדו את תוכניותיו ומגעיו הפוליטיים; מאידך גיסא, ביקרו מהלכים סקטיים שלו בחריפות, ופיקפקו בסיכויו לעתיד. ובלשונו של אברהם אבא רקובסקי – "הכל הבל הבלים אשר להם לא חלק בישראל ולא נחלה בקירבם."³³

27. השווה, לדוגמא, ביקורתו הקשה של לודיפול על הרצל במכתבו לאוסישקין, ט' באב תרנ"ו, אצ"מ A²⁴/4-455, אברהם לודיפול אל בני משה ביפו, 3/8/1896; מימים ראשונים, שם, עמ' 41–47, השווה גם הערה הבאה.

28. איגרת ניסנבוים אל קריצבסקי (פולטבה), י"ג אלול תרנ"ו, איגרות ניסנבוים, עמ' 63–64. מאז חורף 1897 יצא הברון באופן תקיף וישיר נגד הרצל ותוכניותיו. השווה שפ"ר ליל. גולדברג, א' אב (תרנ"ז), סה"ק, עמ' 415–417.

29. השווה, תזכיר לופוחין, עמ' 11.

30. הצפירה, גיליון 228, 1896/11(1)/20.

31. לוח אחיאסף, תרנ"ו, עמ' 254.

32. השלח, 1, עמ' 177–182.

33. הצפירה, גל' 263, 1896/11(10/12)/29. יש לציין שבאותו עיתון פורסם בעת ובעונה אחת נאומי של הרצל באסיפת האגודה הציונית "אגודת ישראל" באוסטריה (שם, גיליון

התעלמותו של הרצל מראשי הוועד האודיסאי נמשכה למעשה גם כאשר החליט סופית לפנות לעזרת ההמון היהודי (פברואר-מרץ 1897) ולכנס קונגרס. הוא המשיך לזלול באידיאולוגיה ה"חיבת-ציונית" ובהישגי התנועה, לא הכיר בראשוניותם, ובכך פגע במעמד שרכשו במשך השנים; הוא זעם על רוטשילד, אפוטרופוסן של מושבות ארץ-ישראל שראשי הוועד האודיסאי ראו בהן מקור לגאווה.³⁴ העמדות הללו הביאו לידי כך, שמאפריל-מאי (1897) גברה והלכה התנגדותם של חברי הנהגת הוועד להרצל. בראש קבוצת המתנגדים לו ולתוכניותיו עמדו, כאמור, גרינברג ושפ"ר. נימוקיהם לוו בחששות שפעילותו תרפה את ידיהם של חובבי-ציון.³⁵ "ידענו כי לא כאודיסה וינה, וכי בקונגרס אירופי נהיה אחרונים."³⁶ יתר על כן, האמונה ב"עליונות" המערביות על פני ה"מזרחיות" – אמונה שהיתה מושרשת בחברה המשכילה המרכז-אירופית, ואשר הרצל היה אחד מנציגיה האותנטיים – הטילה עוגן גם בקרב קבוצות שונות מבין יהודי ה"מזרח".³⁷ שיתוף-הפעולה בין יהודי המזרח והמערב כאחד, שהתבקש בקונגרס ציוני, החריד בעיקר את אלה שחששו מן ה"עליונות" המערבית: "שפתנו הרוסית שבה אנו גוברים חיל, לא תצלצל באולם הקונגרס ולא על נקלה ימצאו מקרבנו את ידיהם ואת רגליהם בכל הנימוסים והתכונה הרבה של מנהגי אירופה. עלינו איפוא להיות, בתוך כל השאון של הקונגרס הבא, אך פאסיביים, שומעים, צופים וכל כפי ישווה לו לא תישא השתתפותנו בתוכו."³⁸

ההתייחסות החיובית של ראשי חיבת-ציון להרצל בתחילת דרכו הפוליטית הפכה תוך זמן מועט ליחס דו-ערכי שהתפתח לכדי אנטגוניזם והתנגדות אקטיבית לו ולתוכניותיו. בישיבות הוועד האודיסאי, בישיבה שערכו אחדים מראשי הוועד בקארלסבאד,³⁹ ובמאמרים בעיתונות היהודית והרוסית, עלתה ההתנגדות

249, 263, 1896(11/12)11/29-11(13)5, שבו פיתח את רעיונותיו. הדבר מלמד על היחס הדו-ערכי להרצל, רעיונותיו ויוזמותיו, שבו אחזו מאז סתיו 1896 פעילי חיבת-ציון ברוסיה.

34. השווה, מרדכי בן הלל הכהן, עולמי, ירושלים תרפ"ח, עמ' 51.

35. על התנגדות ראשי חיבת-ציון, ראה לדוגמא, י. מיזל, ר' שאול פינחס רבינוביץ, ירושלים 1943, עמ' 84, סה"ק עמ' 285-286, וזכרונות י. ל. גולדברג, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 60-61. על התנגדות גרינברג להרצל ראה הסבריו של י. מיזל, 1922:

Juedische Rundschau no. 67; וזכרונות בן עמי, סה"ק, עמ' 116.

36. סה"ק, עמ' 107.

37. את ההבדלים התרבותיים והסטריאוטיפים המאפיינים את המחלוקת שבין יהודי המזרח והמערב היטיב לנתח בירנבוים בנאומו בקונגרס הציוני הראשון *Zionisten - Congress in Basel (29-31 August 1897), Offizielles Protokoll Wien, 1898*

38. סה"ק, עמ' 107.

39. דו"ח מהישיבה בקארלסבאד שהתקיימה ב-28/7/1898 בהשתתפות שניים מראשי הוועד – גרינברג ושפ"ר – ומיספר עסקנים חובבי-ציון ממרכז-אירופה, ראה סה"ק, עמ'

לעיתונאי מווינה, תקופה קצרה לפני הקונגרס הציוני הראשון, והגיעה לממדים ניכרים. ברם, ראשי הוועד לא היו מוכנים שיאשימום בחסימת הדרך לפעילות ציונית כלשהי, ובעיקר לקיומו של קונגרס ציוני. יתר על כן, הם הכירו בכך שברעיונותיו ובאישיותו הכריזמטית השאיר הרצל רושם רב גם בקרב ציבור שלא ידע את חובת-ציון, והם נמנעו מלעמוד לו למיכשול. בישיבותיהם החליטו לא לנקוט צעדים העלולים להתשים בכגון דא, אך מאידך גיסא לא לדרבן ולעודד את פעילותו.

בדיעבד נראה שיחסי-הגומלין השליליים שנוצרו בין הרצל לבין ראשי הוועד הועילו בסופו של דבר לציונים מרוסיה. הנהגה חדשה צריכה היתה לקום כאלטרנטיבה להנהגה האודיסאית. זו האחרונה התרחקה אט אט ובהדרגה מהרצל, ובסופו של דבר החלה אף לנתק מגע מן המנהיג מווינה. ברם, באותה העת, כשנוצר הנתק בין ראשי חובת-ציון לבין הרצל, נראה היה שהדבר מוזק לקשר בין יהודי רוסיה לבינו. זעמם העצור של ראשי חובת-ציון בגין יחסו אליהם, חיבל בתהליך רקימת היחסים המתחייבים בין דמות סמכותית כהרצל – שביקש להנהיג ולרתום את חלק הארי של העם היהודי לרעיונותיו – לבין אותו חלק בעם, שראה בציונות מרפא למכאוביו וביקש לעצמו מנהיג כהרצל, שיהיה נאמן לו ולמטרותיו.

קיימים מיספר גורמים המסבירים את התערערות היחסים בין הרצל לבין ראשי הוועד האודיסאי. אין ספק בכך שמנהיג ההסתדרות הציונית לעתיד חלק על דרכם של מייסדי התנועה הלאומית הציונית הראשונה. הוא לא ראה בהתיישבות נוסח הברון פתרון לבעיות שהציג: "מאמצינו צריכים להיות מרוכזים בהשגת הכרה בנו כמדינה. אין אנו זקוקים לא למושבה ולא לשורה של מושבות."⁴⁰ ברם, נדמה שיותר משחלק על דרכה של חובת-ציון, זילזל ביכולתם ובכושרם של מנהיגיה להגיע ליעדיהם המוצהרים. ממיכתביו ומיומניו מסתבר, שמלבד התנגדותו האידיאולוגית היה גם בור בכל הנוגע למיפעלי חובת-ציון בארץ-ישראל. יתר על כן, כשם שלא ידע הרבה (בלשון המעטה) על מצבם האמיתי של יהודי רוסיה, וכפי שלא הכיר את החוברת שפירסם פינסקר, כן לא הבין את ההיררכיה הפוליטית בהנהגת חובת-ציון.⁴¹ בלקובסקי צריך היה להסביר לו את חשיבותו של מוהליבר;⁴² יועציו האחרים – שגם הם לא הפליאו בהתמצאותם בנככי הפוליטיקה ה"אודיסאית" – היו צריכים להנחותו בכל הקשור ליהודי רוסיה. קשריו עם "הרוסים" הצטמצמו למיספר מסויים של

40-404. תיאור הישיבה במכתב שפר אל י.ל. גולדברג, שם, עמ' 415, 417. ניתוח

תוצאות הישיבה, ראה מאמרו של י. מיזל, *Juedische Rundschau*, no. 67, 1922.

Jewish Chronicle, 17/7/1896. 40

41. השווה לדוגמא נסיונו הכושל להסביר ולנתח את מצבם של יהודי רוסיה. יומן הרצל, א',

תל-אביב 1960, עמ' 332.

42. בלקובסקי אל הרצל, 23.5.1897 (גרמנית), אצ"מ 171/20-A.

אנשים שענו לסטנדרטים ה"מערביים" התרבותיים והמנטליים שלו. הפרופסור למישפטים צבי בלקובסקי, המהנדס זיידמן מאוקראינה, או סוחר העצים המצליח דוד וולפסון מקלן – אלה היו הדמויות ה"מזרחיות" שאיתן יכול הרצל ליצור קשר, אך הם לא היו דוגמא מייצגת לשאר יהודי מזרח אירופה שתמכו בו.

כדיעבד ניתן גם לפרש את צעדו של הרצל כטקטיקה מכוונת, שמטרתה לדחוק את רגליה של המנהיגות האודיסאית הוותיקה ולהעלות אנשים חדשים מקרב אלה הרואים איתו עין בעין והמחזיקים בהשקפותיו. מבדיקת העובדות מסתבר שאין רגליים לסברה כזאת. מקרב המנהיגות החדשה שהתגבשה אחרי הקונגרס הציוני הראשון, לא הכיר הרצל באופן אישי אפילו אחד ממנהיגי התנועה לעתיד: י. ברנשטיין-כהן, מ. אוסישקין, ו. יעקובסון, י. צ'לנוב או מ. מאנדלשטאם היו באותה תקופה דמויות כמעט בלתי מוכרות לו (ולעוזריו הקרובים), ולא ניתן לשער שהרצל הועידם להחליף את גרינברג, ליליינבלום, ברבש, שפ"ר וחבריהם.

אומנם, אין להטיל את האשמה לקרע שנוצר בין הרצל לבין ראשי הוועד בהרצל לבדו. אפשר שהנהגת הוועד לא עשתה מאמץ מיוחד לקבל את העיתונאי הצעיר-יחסית (בן ה-36) ואת תוכניותיו באהדה מלאה; ככלות-הכל השקיעו אחדים מחבריה מאמצים רבים לטובת אותם רעיונות במשך חמש-עשרה שנים ויותר. ברם, בתחילת הדרך קיבלו אותו כמעט באהדה. אילו היה הרצל משקיע מאמצים ביחסיו עם הנהגת הוועד כפי שהשקיע בנסיונות התקרבות לרוטשילד ולגברירס אחרים, ואילו היה מגלה יתר רגישות לניואנסים שונים, אפשר שהחלטה הפורמלית לשיתוף-פעולה, שהתקבלה בהנהלת הוועד (יוני 1896), היתה הופכת במרוצת הזמן לקשר הדוק ופור. הרצל לא עשה כן, והאדהה כלפיו, שהחלה להסתמן בתחילת הדרך, הפכה בהמשך לקרע.

בהגיע הידיעות על כוונותיו של הרצל לקיים קונגרס ציוני פיקפקו, כאמור, חלק נכבד מפעיליו המרכזיים של הוועד האודיסאי, אם יש לקחת בו חלק.⁴³ להוציא דמויות דוגמת אוסישקין, שהחל כבר בחורף 1897 לפעול למען פעולות להגברת שיתוף-הפעולה בין היהודים הרוסיים להרצל,⁴⁴ פיקפקו רבים בכושרו של העתונאי מווינה לשתף פעולה עם הוועד, עם נציגיו הבכירים ועם מוסדותיו

43. השווה לדוגמא, הצפירה, גל' 107-105, 124, 137, 139, 153-154, 162, 172-177, 1897/8(17)/5-8(20); בלקובסקי אל הרצל, 29/4/1897 (גרמנית), אצ"מ A-171/20; ניסבויים אל עפעל, ה' אדר תרנ"ו, אצ"מ A-19/63-62; המליץ, גל' 124, 130, 137-146, 169, 1897/7(10/8)-29/6(17)5.

44. השווה איגרת אוסישקין, 13(25)/4/1897, אצ"מ A-149/33-3; ניסבויים אל עפעל, ה' אדר תרנ"ו, י. אפל, בתוך ראשית התחיה, תל אביב תרצ"ו, עמ' 277.

הישנים. עוד חששו מתגובת השלטונות הרוסיים להשתתפותם הצפויה בקונגרס, ומתגובה שלילית מצד התורכים שעלולה לגרום נזק למושבותיהם בארץ-ישראל.⁴⁵ חלק מהמתנגדים ציין את ריחוקו של מקום הכינוס ואת קשיי מימון הנסיעה והשהיה, כעילה להתנגדותם.⁴⁶ כדי להבטיח את השתתפותם של הרוסים בקונגרס, האיץ הרצל בעוזריו הקרובים שישכנעו את פעילי הוועד ברצינות כוונותיו.⁴⁷ הוא עצמו יום מספר פעולות להמרצת ה"חובבים" להשתתף בדיוני הקונגרס.⁴⁸ במכתבים שונים, במאמרים, בעיתונות וב"קול קורא"⁴⁹ הבטיח שלחששות בדבר יכולתו אין על מה לסמוך.⁵⁰ שני שליחים, י. בוכמיל וי. שנירר, נשלחו מטעמו לערים אחדות כדי לנסות לשכנע מנהיגי חיבת-ציון מקומיים להשתתף בקונגרס. הוא שלח סידרת מכתבים אישיים לעסקנים מרכזיים של הוועד, ובהם הירצה על טיב רעיונותיו.⁵¹ ברם, כבעבר, הרצון

45. על חששותיהם של אנשי חיבת-ציון ראה בלקובסקי אל הרצל, 10/4/1897 (גרמנית), אצ"מ A-171/20, אוסישקין אל קמינאק, 13(25)/4/1897, אצ"מ A-147/33-2, כרוז זאב טיומקין לחובבי-ציון, כד' סיון תרנ"ז אצ"מ A-157/1-14, חוזר אג' אחים (יוני 1947) (עברית), אצ"מ A-35/9-2: אחד-העם אל אוסישקין, 3/6/1897, איגרות (א"ה), א' עמ' 220-222, המליץ, גל' 124, 5(17)/9/1897; פרוטוקול האסיפה המוקדמת בקארלסבאד (28/7/1897), סה"ק, עמ' 404, זכרונות יוסף לוריא, שם, עמ' 162: הרב שלמה הכהן אל ליליינבלום, י"ב מנחם אב תרנ"ז, מימים ראשונים, א', ב', עמ' 45-46.
46. השווה לדוגמא עלי חלדי, שם, עמ' 115.
47. השווה לדוגמא הרצל אל שטאנדר, 18/2/1897, איגרות הרצל ב', עמ' 205: היומן א', עמ' 377: ניסבובים לעפעל אדר תרנ"ז, איגרות ניסבובים, עמ' 81.
48. השווה איגרות בלקובסקי אל הרצל 10/4/1897, 17/4/1897 (גרמנית), אצ"מ A-171/20, הרצל אל בלקובסקי, 28/7/1897, איגרת הרצל ב', עמ' 351.
49. השווה הצפירה, גל' 92, 23/4(5/5)/1897, איגרת מטעם המזרחי: עלי חלדי, עמ' 112-113. "קול קורא" שהודפס ברוסיה דליטא על-ידי לאוון הורודשיץ (באמצעות י.ל. למדן), ארכיון הלאומי, ירושלים, קדש 690. שני קולות קוראים מטעם בלקובסקי, בלקובסקי אל הרצל, 8/5/1897 (גרמנית), אצ"מ A-171/20.
50. השווה לדוגמא, איגרות הרצל אל אהרנפרייז ואל אחד-העם, איגרות הרצל ב', 24/4/1897, עמ' 346, 352: סטיאסני לשפר, 27/7/1897, סה"ק, עמ' 417: אהרנפרייז אל מוהליבר, איגרות ניסבובים, עמ' 88. השווה גם עלי חלדי, עמ' 115-116: המליץ, גל' 170, 30/7(11/8)/1897.
51. באופן אישי שלח הרצל כחמישים איגרות לציונים הרוסיים על-פי רשימות שהכינו לו המהנדס זיידנר והד"ר אהרנפרייז. על פעילות זיידנר ראה, הרצל אל חונוביץ, 24/5/1897, איגרות הרצל ב', עמ' 297. על פעילות אהרנפרייז ראה, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 64-65. מרדכי בן הלל הכהן, עולמי ג', ירושלים, תרפ"ח, עמ' 53: אחד העם להרצל, 28.7.1897: איגרות (א"ה) א', עמ' 246. ראה דוגמא להזמנות הרצל, מימים ראשונים, שם, עמ' 44, אצ"מ A-9/159: סה"ק, עמ' 119, זכרונות ב"צ כ"ץ, אצ"מ, F-30/11. לאחד-העם, מוהליבר, ומיספר עסקנים מרכזיים בוועד האודיסאי, שלח איגרות נפרדות, נוסף לאיגרת הכללית. האיגרת למוהליבר שהודפסה במקור בעברית, תורגמה לגרמנית. ראה, ב' 1897, Die Welt 5, בעברית, איגרות הרצל, ב' 25.5.1897, עמ' 301-300. האיגרת פורסמה באמצעות המזרחי הביאליסטוקי כחוזר. החוזר ב"עלי חלדי"

הטוב כלפי ה"חובבים" היה מהול בחוסר־רגישות, שפגע בסופו של דבר בו עצמו. חלק מן ההזמנות שלח הרצל לאנשים הלא־נכונים. מווילנה הזמין רק את המהנדס מושביצקי, דמות בלתי ידועה, כנציגן הבכיר של אגודות ה"חובבים" החזקות בוויילנה, ומכל עסקני הוועד באודיסה הזמין בתחילה רק את ליליינבלום. חוסר־הרגישות שלו (ושל עוזריו) הגיע לשיא בבחירת מי שנשלחו כשליחיו לרוסיה ובקביעת מיקומו של הקונגרס.

את יהושע בוכמיל, שנשלח מטעמו לרוסיה כדי לשכנע את עסקני חיבת־ציון בטיב רעיונותיו, הספיק הרצל לפגוש רק פעם אחת.⁵² הסטודנט ממונפליה היה אומנם אדם נמרץ, אולם אישיותו האפורה, חסרת־הניסיון והבלתי־מרשימה לא התאימה למשימות שהוטלו עליה: "עוד לא נתיישבה דעתו עליו, וזולת עזות דקדושה" במידה מרובה שלא לפי שנותיו, אין בו התנאים הדרושים לשליח ציבור בעניין כזה – אינו מסוגל כלל וכלל להרים ערך הקונגרס וכבודו בעיני הנבונים שבחובבי־ציון.⁵³ בוכמיל לא היה האישי שראשי הוועד ציפו לה, זו שתוכל לרתום אותם למשימות שיעד להם הרצל. אומנם, אחרי היסוסים והתייעצויות קדחתיות שנמשכו שבועיים ניאוחו בסופו של דבר ה"חובבים" לעזור לבוכמיל, ואף ציידו אותו בהמלצה (של ליליינבלום) וברשימת עסקנים, שאיתם יוכל להיפגש ולהזמין לקונגרס.⁵⁴ ברם, טעם מר נשאר בסופו של דבר משליחות זאת. שליחותו של שנירר, עוזרו הקרוב של הרצל, היתה דומה במהותה לשליחותו של בוכמיל. שנירר, שהיה בדרכו לוועידת רופאים במוסקבה,⁵⁵ ניסה לשכנע את ראשי חיבת־ציון, במקומות שבהם עבר, בדבר טיב הקונגרס ומחוללו. אומנם דמותו היתה, לפי טעמם של מקבלי פניו, מכובדת מזו של בוכמיל ומרשימה יותר, אולם, ככל הנראה, היתה "מערבית" מדי. שני השליחים שנשלחו מטעם הרצל כדי לשכנע את ראשי חיבת־ציון להשתתף

עמ' 113–114. המיכתב אל אחד־העם, איגרות הרצל ב', עמ' 347. תשובת אחד־העם למכתב, איגרות (א"ה), א', עמ' 246.

52. ראה תיאור פגישת בוכמיל והרצל ובקשתו של הרצל שיירתם למשיכת חובבי־ציון לתוכניותיו, בזכרונות בוכמיל, סה"ק, עמ' 93–96.

53. אחד־העם אל מ. אהרנפרייז, 8/7/1897, איגרות (א"ה) א', עמ' 235.

54. על ביקורו של בוכמיל ברוסיה, ראה תיאורו בסה"ק, שם, זכרונות י. ברגר, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 10–61; ספר ברנשטיין כהן, עמ' 119, זכרונות לאון הורודשיץ, סה"ק, עמ' 132–133; י. ניסנבוים, הדת והתחיה הלאומית, עמ' ק"א, זכרונות נ. סלושץ, התורן, אלול תרפ"ב; זכרונות אברהם אלמליח, הארץ, 24/9/1938, זכרונות מדכי בן הלל הכהן, עולמי ג', עמ' 55; מ' רוזנבלאט, לתולדות שני הקונגרסים, הדואר, תרצ"ה, עמ' 496.

55. על־פי דינבורג במונוגרפיה שכתב על צ'לנוב, נסע שנירר לרוסיה במיוחד כדי "לעורר את חובבי־ציון להשתתף בקונגרס" (ספר צ'לנוב, תל אביב תרצ"ו, עמ' 22). הדבר נכון רק בחלקו. שנירר נסע לוועידת הרופאים במוסקבה, שהתקיימה באותה עת. השווה, עדות שפ"ר בלוח אחיאסף, תרנ"ח, עמ' 349.

בקונגרס, נכשלו איפוא במלאכתם, בעיקר בגלל חוסר-התאמה לשליחות מעין זאת.⁵⁶

בבחירת מיקומו של הקונגרס ראו ראשי חֵיבַת-צִיּוֹן אות נוסף לזלזולו של העתונאי מווינה ברגישויותיהם. בתחילה בחר הרצל באחת מערי שווייץ. הנציגים מרוסיה מחו על כך נמרצות, כיוון שחששו כי הקונגרס יראה בעיני השלטונות הרוסיים ככינוס קונספירטיבי של תנועה שאינה אלא אחת מן הכוחות האנטי-רוסיים המהפכניים שהיו מרוכזים בערי האוניברסיטאות השווייצריות. הרצל העביר אומנם את הקונגרס למינכן, בטענה שהוא מייחס חשיבות רבה להשתתפותם של הנציגים הרוסיים בקונגרס.⁵⁷ ברם, מחמת התנגדותם הנמרצת של ראשי הקהילה היהודית במינכן שב הרצל והעביר את מקום הקונגרס לבאזל, מבלי להתחשב בלחצם ובחששותיהם של הרוסים.⁵⁸

למרות הכל החליטו ראשי הוועד האודיסאי לא להתנגד לקונגרס, אולם גם לא לתמוך בו יותר מדי. רק חלק קטן מחבריו ועסקניו הבכירים, ביניהם ליליינבֿל, לום, שפ"ר ואחד-העם,⁵⁹ יחד עם עוד מיספר קטן של צירים,⁶⁰ הגיעו לבאזל. עסקנים חשובים אחרים מבין ה"חובבים" – כמנהיגי הוועד באותה שעה, גרינברג, כרבש, מרגלית, פירשביץ ומנהיגי החרדים התומכים בחיבת-ציון⁶¹ – העדיפו להמתין ולראות מה ילד יום. בוועידה שכינסו לפני פתיחת הקונגרס אותם צירים רוסיים שהגיעו לבאזל, ניכר שגם הם לא היו שלמים עם ההחלטה להשתתף. וזעמם על הרצל היה רב. הם המתינו במתח ובציפיה מרובה לראות לאן יוביל את תנועתו החדשה; חלק מהם לא האמין באפשרות שהרצל יצליח במשימות שלקח על עצמו. תחושתם היתה קשה עד כדי "עצב ורפיון ידיים."⁶²

56. השווה לדוגמא תגובתו השלילית של י. מוהליבר אחרי פגישתו עם שניהם, י. ניסנבוים, הדת והתחיה הלאומית, עמ' ק'. על שליחותו של שנירר בוילנה, ראה, זכרונות י. ל. גולדברג, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 64-68; סה"ק, עמ' 127.
57. איגרות הרצל אל בלקובסקי, 6/4/1897, 2/5/1897, איגרות הרצל ב', עמ' 243-244, 259-258.
58. כטענת אחד-העם: "מבלי ישוב הדעת בעניין נכבד זה." אחד-העם אל אהרנפריין, 8.7.1897 איגרות (א"ה) א', עמ' 234-235.
59. השניים האחרונים השתתפו למעשה כעיתונאים ב"השלח" (אחד-העם) ו"לוח אחיאסף" (שפ"ר).
60. סה"כ השתתפו 44 צירים מרוסיה ועוד כמה עשרות סטודנטים יוצאי רוסיה מה"קולוניות" במרכז-אירופה ובמערבה. השווה Die Welt 14, 1897.
61. הרב חיים ברליון, אשר חשב לבוא בתחילה, סירב לעשות כן מאחר וחשש להיות הרב האורתודוקסי היחיד בקונגרס. השווה, א' לוברסקי לקמינקא, 6.8.1897, אצ"מ A-147/33-2.
62. זכרונות יוסף לוריא, סה"ק, עמ' 162. על כינוס הצירים לפני הקונגרס הציוני הראשון, ראה תזכיר לופוחין, עמ' 15, הצפירה, גל' 188, 18(30)/8/1897, המליץ, גל' 188, 20/8(1/9)/1897; זכרונות ליב יפה, תקופות, תש"ח, עמ' 64; י. קלוזנר, הארץ 24/11/1938.

הרגשתם הקשה של הנציגים הרוסיים לפני פתיחת הקונגרס הציוני התחלפה בסימו והיתה להרגשה חיובית, אשר תוארה על-ידי משתתפיו במלים דרמטיות כגון "התרוממות-רוח" וכיוצא באלה. הסיבה המרכזית לשינוי שחל בהם טמונה כולה בהרצל, אשר יזם, בנה, ביים ושיחק את התפקיד המרכזי בקונגרס. אלה מבין החובבים שהגיעו מלאי ספקות, נכבשו בסערה. הרצל היה לידם המנצח הגדול של הקונגרס. הוא הפיג את חששותיהם הכבדים. ספקנותם כלפי האיש והאידיאולוגיה שייצג נשכחו למשך זמן, ויוזמותיהם האופוזיציוניות נדחו לשנתיים ימים ויותר. בשעת הקונגרס נדמה היה לרובם שהגאולה מצרותיהם החברתיות הכלכליות והפוליטיות עומדת בפתח. הרצל העניק להם את הרגשת הביטחון אשר כה היתה דרושה להם, ואת התחושה שצפוי בכל-זאת עתיד שונה מן המצוקה הקשה שבה הם נתונים. מדינת היהודים הפכה לפתע, באמצעות אישיותו, מעשיו ודבריו של הרצל, ממשאת-נפש לדבר מעשי וקרוב הרבה יותר מאי-פעם בעבר.

למרות שהרצל ידע לכבוש את ליבותיהם של רוב הצירים מרוסיה בקונגרס, לא עזר כאמור הדבר ברכישת לב ראשי הוועד. אלה המשיכו בהתנגדותם הנמרצת לו ולמעשיו; אחד-העם, ומאוחר יותר שפ"ר וליליינבלום היו להם לפה. תוצאה מיידית של אותה התנגדות היתה יצירה כמעט ספונטנית של מנהיגות חדשה לתנועה הציונית הרוסית, מנהיגות שהיתה שונה באופיה וברוחה מן הוועד. לבד ממוהליבר החולה, שנטה למות, מונו כראשי התנועה הציונית החדשה עסקנים אשר לא בלטו במיוחד עד לבואו של הרצל. רובם ככולם היו פעילים שבאו משורות הוועד האודיסאי, אשר הביעו נכונות ללכת בצוותא עם העתונאי מווינה. אין בפרשה זו כדי לתאר ולמצות את התפתחות התנועה הציונית הרוסית; זאת עשינו במקום אחר.⁶³ ברם, פה המקום לציין שהעסקנים הציוניים החדשים, דוגמת י. ברנשטיין-כהן, ו. יעקובסון. מ. אוסישקין, צ. בלקובסקי, ז. טיומקין וחבריהם, היו קשורים בעבר לוועד ולמערכת העסקנים שפעלה סביבו. תוך תקופה קצרה, משך פחות משנתיים, הצליחו לארגן תנועה גדולה ורחבה בהרבה מזו שיצרו העסקנים מאודיסה במשך חמש-עשרה שנים.⁶⁴

בשלוש השנים הראשונות לקיומה של ההסתדרות הציונית, היו נתונות שתי התנועות במאבק קשה ובמלחמה בלתי פוסקת זו בזו. הראשונים שיצאו למאבק היו ראשי הוועד האודיסאי. הציונות הוגדרה על-ידם כ"מעשה קוביוסטוס המניח כל רכוש האומה על קרן הצבי",⁶⁵ "דמיון שלא התגשם",⁶⁶ ודברי זלזול כיוצא

63. י. גולדשטיין, שם.

64. שם, שם.

65. דברי שפ"ר, השלח 5, עמ' 74. ראה הערות דומות של שפ"ר, שם, עמ' 275-276, 561. השווה לדוגמא, הערותיו ויחסו של אחד-העם, י. גולדשטיין, שם, עמ' 171-176.

66. השווה, תזכיר לופוחין, עמ' 31.

באלה.⁶⁷ לבד ממאמרים בעיתונות, החרימו מרבית ראשי הוועד כל פעילות ציונית, והיו אף שמועות על חוזר אנטי-ציוני סודי חריף שהוצא עליהם.⁶⁸ ראשי התנועה הציונית הרוסית היו חצויים בדעתם כיצד להגיב על אותן התקפות. ביודעם שהאידיאולוגיה המעשית שבה החזיקו אינה שונה בהרבה מזו של חברי הוועד, ואף היא מנוגדת בפרטים רבים לאידיאולוגיה ה"מדינית" של הרצל,⁶⁹ היתה יציאה טוטלית נגד הוועד בבחינת-מישגה טקטי. גרינברג, ברבש, שפ"ר, אחד-העם וחבריהם בוועד היו עדיין בעלי זכויות ומוניטין "ציוניים", וכך אי אפשר היה לצאת נגדם באגרסיביות. יתר על כן, התנועה הציונית זוהתה על-ידי השלטונות כממשיכתו של הוועד, עובדה שאיפשרה לחבריה לפעול כמעט בחופשיות.⁷⁰ וכך, רק במיקרים נדירים השיבו המורשים הציונים הרוסיים לראשי הוועד בסגנון אגרסיבי דומה.⁷¹ בינואר 1898 טען ברנשטיין-כהן, ממנהיגי הבולטים של הציונות הרוסית, כי "לוועד האודיסאי מגיע הסיוע שלנו, כיוון שמטרותיו עוזרות למטרותינו".⁷² יחד עם זאת טען שמטרותיו הינן "חלקיות ביותר": "אי אפשר להגיע למטרותנו על-ידי תמיכה ב-15-10 קולוניות."⁷³ דבריו המתונים זכו לביקורת, שעליה השיב וטען ש"מעשי הוועד האודיסאי עד היום אינם יכולים להוות פתרון נכון". רק אירגון התיישבותי רחב-היקף ("לא בנוסח הישן"), שייעשה "באופן גלוי ובהסכמת התורכים" – יבטיח את המטרה הציונית.⁷⁴ מאידך גיסא, מאחר ש"ההתיישבות הינה חלק מהמטרה שלנו", יש לשתף פעולה עם הוועד.⁷⁵ ראשי הוועד לא גילו, כאמור, כל נכונות לשתף פעולה עם המורשים הציונים הרוסיים, ולמעשה לא שינו את דעתם במשך למעלה משלוש שנים רצופות. זאת, למרות שמפעם לפעם נעשו נסיונות לשיתוף-פעולה, בעיקר מצד ראשי ההסתדרות הציונית. גם עובדת הימצאותם של ציונים מן השורה ושל מנהיגים מרכזיים בוועדות ובפעילויות שונות שיום הוועד, לא שינתה את דעתם של אחד-העם, גרינברג,

67. ראה לדוגמא, דברי ליינבלום, "מחשבות שלום", המליץ, גל' 175, 7/1898(20).
68. אנשי הוועד הכחישו בהודמנויות שונות את קיומו של החוזר. הדבר אף עלה לדיון בקונגרס הציוני השני. אחת השמועות היתה, שליליינבלום וזלמן אפשטיין כתבו חוזר מעין זה. השניים הכחישו זאת מכל וכל. השווה, י. צ'לנוב, ספר צ'לנוב, עמ' 111: אחד-העם לצ'לנוב, איגרות (א"ה) א', שם, עמ' 227.
69. השווה, י. גולדשטיין, שם, פרקים ד' ו"ד.
70. י. גולדשטיין, שם, עמ' 29 ואילך.
71. השווה לדוגמא צ. לבקובסקי, "על כיוון הפעילות והאירגון הציוני" (רוסית בשיכפול), אצ"מ 27/18. או דברי ברנשטיין כהן, חוזר מס' 13, (ינואר 1900) (רוסית) אצ"מ דברי דפוס 2/7/2א.
72. חוזר "לישכת הדואר" (ינואר ? 1898) (רוסית), אצ"מ A-24/5-345.
73. שם, שם.
74. חוזר מס' 7 (מרץ ? 1898) (רוסית), אצ"מ A-24/5-347.
75. שם, שם.

ברבש, לילינבלום, שפ"ר וחבריהם. מאז השנים 1900-1901 שונה בהדרגה היחס ההדדי בין ראשי שתי התנועות; תחילתו בשיתוף-פעולה בהיקף מקומי – כמו המרצת פעילים על-ידי המורשים לתרום כספים לוועד, יחד עם תרומה לשקל,⁷⁶ אך קיום פעילויות תרבותיות משותפות. המשכו בשיתוף-פעולה בפעילויות בהיקף ארצי. הסיבות לשינויים בהתייחסותם ההדדית של ראשי התנועות קשורות בראש וראשונה, להערכתנו להתייחסות חדשה של הציונים מרוסיה להרצל, ובעקבות זה – לשינויים שחלו במדיניותה ובפעילותה של התנועה הציונית הרוסית. שינויים אלה באו לידי ביטוי מאז הקונגרס הציוני השלישי. מתקופה זו הסתמנה האכזבה מהרצל ומתוכניותיו הפוליטיות והמדיניות ומתחילה לתת אותותיה בכל מישורי הפעילות.

בדיקת מערך הפעילות, שכוננו חברי התנועה הציונית בשנתיים הראשונות לקיומה, מצביעה על דמיון למה שהחזיקו בו עסקני חיבת-ציון לפני כן: שימוש לצורכי הפעילות השוטפת, במוסדות ובפונקציות דתיים ומסורתיים בחברה היהודית, כגון בית-הכנסת ומוסדות המגיד והדרשן, בתוספת הכנסת מיספר אלמנטים מודרניים יותר של פעילות, כגון פגישות קבועות של האגודות הציוניות, תרומה לשקל, קניית מניות "הבנק הקולוניאלי", או בחירות דמוקרטיות של צירים לקונגרסים הציוניים.⁷⁷ השילוב של פעילות מסורתית ישנה ומושרשת, הקשורה להווייה הדתית-מסורתית, עם פעילות בנוסח החדש, היור-תה, בקרב קבוצות מסוימות ברחוב היהודי, מתכונת להצלחה.⁷⁸ לגבי שיכבה ניכרת בציבוריות היהודית – בעיקר בקרב מה שכונה "המעמד הבינוני" היתה פעילות בנוסח המודרני (קניית מניות ל"בנק הקולוניאלי", בחירת צירים ל"פרלמנט היהודי" וכו'), בבחינת גורם שקירבם פסיכולוגית, לעולם החיצוני שה"פרלמנטריסמוס", או שאיפות לאומיות, היו מסמניו החשובים. יחד עם זאת היו עדיין מנהגיהם ואמונתם של בני אותה שיכבה מעוגנים בדת ובאמונה היהודית, המסורתית. החברות בתנועה הציונית, כקודמתה חיבת-ציון, ובניגוד לחברות ב"בונד" ובמפלגות אחרות, לא היה בה כדי לנתק את פעיליה מהמסורת היהודית וממנהגיה; היפוכו של דבר, פעילי התנועה הציונית, ולפני כן אנשי הוועד האודיסאי ראו בפעילות בבתי-הכנסת את אבן-היסוד לקיום התנועה. הם קשרו את הטקסים המסורתיים בחג ומועד עם אלמנטים לאומיים חדשים, והזכירו שוב ושוב את הקשר בין הכמיהה והערגה לציון, המשתמעת מהדת ומהמסורת

76. השווה, לדוגמא, חוזר ממורשה יקטרינוסלב (אוישקין) לאגודות, 10/1900 (6) (רו"סית), אצ"מ 383-Z₁.

77. השווה י. גולדשטיין, שם, עמ' 65-81.

78. שם, שם.

היהודית, לבין העובדה שהציונות שואפת (אליבא ד"פרוגרמת באזל"), להקים בית מולדת לעם היהודי בארץ-ישראל.⁷⁹ בדיעבד נראה שמתכונת זאת של פעילי התנועה הציונית, שכאמור הושאלה במידה רבה מקודמיהם בחיבת-ציון, עשויה היתה להצליח בתנאי בסיסי אחד – הצלחתו המיידית של הרצל ברכישת מדינת היהודים. ההתלהבות שאחזה את הציבור היהודי נוכח תוכניותיו, ועובדת קיומה של קרקע עדית לקליטת רעיונותיו בקרב האוכלוסיה היהודית במזרח-אירופה, גרמה לכך שתוכנה של הפעילות הדואלית שהתרחשה בקרב התנועה הציונית, התבסס על הרעיון שמדינת היהודים הינה בהישג-יד, ומטרתה הבלעדית של הפעילות מכוונת לרכישתה ובנייתה. תרומה לשקל וקניית מניה לבנק היוו תרומה לגופים ציוניים (הקונגרסים, הוועד הפועל וכד'), אשר מטרתם לעזור להרצל בהשגת יעדיו הדיפלומטיים, המדיניים והפוליטיים.

ההטפה השבועית של הדרשן, המגיד, או המטיף הציוני – שהיתה מסממניה המרכזיים של הפעילות הציונית החדשה – היתה לעתים מתובלת בסממנים מיסטיים שרמזו להצלחתו המיידית של הרצל, לכך שההבטחות שנתן (או נתן כביכול) בדבר ההצלחה המדינית, הינן בהישג-יד. בדיונים התקופתיים הקבועים של הפעילים הציוניים – סם החיים של התנועה בראשית צעדיה – נלמדו לפרטי-פרטים צעדיו של הרצל; סימנים שונים מדיוני מוסדות התנועה והקונגרס מעיתוני התקופה ומחזורי "לשכת הדואר" – פורשו כמלמדים על התקדמות פעילותו, ועל המרחק המצטמצם והולך שבין המצב הקיים, הריאלי (או זה שנראה למתדיינים כריאלי), לבין היעדים שהוטבעו בקונטרסו של הרצל, "מדינת היהודים".⁸⁰

הפעילות בתנועה הציונית התבססה בתקופה הראשונה לקיומה על צורות האירגון הישנות של חיבת-ציון. השינויים שחלו בפעילות אחרי הקונגרס הציוני הראשון לעומת השיטה החיבת-ציונית הקודמת, היו פחות מיבניים-צורניים, ויותר אישיים וכמותיים. השקל והתרומה למניה החליפו למעשה את התרומה לוועד האודיסאי או את ההשתתפות במיפעלים השונים של חיבת-ציון; ברנשטיין-כהן, אוסישקין, צ'לנוב ותבריהם יוצאי דרום-רוסיה ("הדרומיים") החליפו את גרינברג, ברבש, לילינבלום ואחרים מאודיסה ("הדרומית"); הפעילות סביב הפונקציות התנועתיות החדשות – הוועד הפועל בווינה, כינוסי המורשים וכד', החליפו את דיוני הוועד האודיסאי. השינויים האירגוניים בתנועה הציונית לעומת קודמתה היו כמותיים יותר מאשר שינויים בקונסטרוקציה האירגונית ובצורת הפעילות. ההמונים הנוהרים לתנועה הציונית יסדו אגודות ציוניות רבות, תרמו שקלים, קנו אלפי מניות, פתחו מאות בתי-כנסת, מועדונים ומקומות

79. שם, שם.

80. השווה שם, עמ' 98 והלאה.

היכוז ציוניים; בעקבות כך הביאו לגידול יחסי עצום במנגנון הפעילים לעומת התקופה הקודמת. אולם צורת פעילותם לא היתה שונה בהרבה. ההנהגה הרוסית לא היתה מעוניינת, באותם שלבים, לבצע שינויים אירגוניים מרחיקי-לכת.

כבר בתקופה הראשונה להקמתה החלו אחדים מראשי התנועה הציונית הרוסית, ומקרב ההמון הנוהר אליה, לפקפק ביכולתו של הרצל להשיג את מטרתו הפוליטית והדיפלומטית. אחרי שנתיים כבר היה ברור שמטרות אלה רחוקות מאוד מהישג ידו.⁸¹ תוכנית ההתיישבות בקפריסין, שהועלתה בקונגרס הציוני השלישי, ואחרי-כך התוכנית סביב אל-עריש, המחישו למנהיגים ולהמונים במזרח-אירופה שההצלחה אינה מאירה פנים למנהיג מווינה. כתוצאה מכך, צורת הפעילות שהותוותה במשך שנתיים ונתבססה על צורת האירגון הישנה של חֵיבַת-צִיּוֹן לא התאימה עוד לדרישות התנועה. הנסיבות החדשות הולידו צרכים חדשים.

הנהגת התנועה החלה לאט ובהדרגה להתאים את פעילותה לצרכים חדשים אלה. אותם צרכים נבעו מהכרה בכך שהיעדים הציוניים לא ייכבשו במהרה, בניגוד לתוכניותיו האופטימיות של הרצל. לשלושה יעדים נפרדים כוונו הפעולות החדשות של התנועה הציונית: האחד, ליעד הציוני, שנדחה לזמן לא ידוע. הפעילות הציונית בנוסחאות שהטביע הרצל נמשכה, אם כי בפחות התלהבות. התרומה לשקלים נשארה כשהיתה, אולם קניית מניות הבנק, שהיוותה קודם לכן מטרה עליונה, פחתה והלכה, עד שפסקה למעשה לחלוטין. היעד השני, החדש, היה מייד יותר ובר-הגשמה: פעילות תרבותית בקרב האוכלוסייה היהודית, שהתבססה בעיקר על שינויים במערך החינוך; פעילות כלכלית וחברתית הקשורה ב"כיבוש הקהילה"; ניצנים ראשונים של פעילות פוליטית העומדת על מתן שוויון-זכויות לעם היהודי.⁸² "עבודת ההווה", כפי שכונתה פעילות זאת, היתה נוסחה חדשה לפעילותם של חברי התנועה הציונית. יעדה, כפי שהותווה משך מיספר שנים, היה שיפור תנאי החיים התרבותיים, החברתיים והכלכליים של האוכלוסייה היהודית ברוסיה: פתיחת "חדרים מתורקנים" ומועדוני תרבות, הקמת אגודות לעזרה הדדית, אגודות ומוסדות כלכליים לעזרה לנצרכים. אלה היו הצדדים המעשיים הראשונים של הפעילות.⁸³

בצד הפעילות למען "עבודת ההווה" בא לידי ביטוי שינוי שלישי בפעילות הציונית, החותר לכיוון "המעשי" – הדגשת יתר לפעילות מיידית בארץ-ישראל. בחינת שני סוגי הפעילויות החדשים שנוצרו בהדרגה אחרי הקונגרס הציוני השלישי – "עבודת ההווה" והפעילות ה"מעשית" – מעידה כביכול על סתירה. מחד גיסא, הדגשת יתר של הפעילות היומיומית בקהילות, ומאידך גיסא, חתירה לפעילות "מעשית" בארץ-ישראל. אולם בחינתן מקרוב מראה על המשותף שבין

81. השווה שם, חלק ב'.

82. השווה שם, עמ' 132 והלאה.

83. שם, שם.

שתי המגמות: בשני המיקרים נעשתה הפעילות למען מטרות נראות לעין; כאן ועכשיו. הפעילות בנוסח החדש – גם זו ה"מעשית", וגם "עבודת הווה" – היתה מוחשית, ממשיית ומיידית, לעומת הפעילות ה"מדינית", ההרצליינית, השואפת לבנות בסיס לעתיד (בלתי־נראה לעין), ואשר תוצאותיה המאכזבות היו בחזקת הוכחה שאין לה בשלב זה כל סיכוי.

מהתקופה בה הורגש בפעילות הציונית המעבר ל"עבודת הווה" (1900–1901), שונה מחדש יחסם של ראשי הציונים לוועד. השינוי חל, כאמור, בהדרגה. בתחילה המריצו לתרום כספים לוועד, בד בבד עם תרומות לשקל. השלב הבא היה בפעילות משותפת מקומית עם הוועד: "כפעם הראשונה בחייהם התפללו היום חובבי עירי יחד עם הציונים בבית־מידרש אחד בשימחת־תורה".⁸⁴ מטרתו המיידית של השלב החדש – ישוב מידי של ארץ־ישראל – התאימה, כאמור, באותה שעה, לראשי התנועה הציונית.⁸⁵ לחילופין, משנוכחו ראשי הוועד שהתנועה הציונית התקבלה בקרב הציבור היהודי, ואין היא בכחירת דבר חולף – לא יכלו לה להתקפות הקשות מצד החוגים האורתודוקסיים, ומעל לכל – פעיליה החלו לשנות את גישתם כלפי הרצל והפעילות הציונית, הצטרפו אף הם לתכנון שיתוף־הפעולה עם ראשי הציונות. למרות טינות וטענות הדדיות,⁸⁶ נראה היה שקירוב־לבבות זה הופך בהדרגה לאיחוד דה־פקטו. שאלת הפועלים היהודים בארץ־ישראל היוותה מנוף לכך. סירובה של יק"א להעסיק פועלים יהודים מחמת אי־הרנטביליות שבהעסקתם והחשש שמא יסבלו חרפת רעב, או ירדו מארץ־ישראל,⁸⁷ היוו סיבה טובה לשיתוף־פעולה בין התנועות. אוסישקין ורוזנבאום פנו לווינה בהסכמת שאר המורשים מרוסיה, כדי שהוועד־הפועל הציוני יתמוך בפעילות הוועד האודיסאי בשאלת הפועלים.⁸⁸ ברנשטיין־כהן המריץ את חברי התנועה הציונית הרוסית לתרום ל"קרן הפועלים הפלסטינאים".⁸⁹ בהמשך לכך החלו המורשים הציונים להשתלב בהנהגתו

84. מ. סולני מבוריסוק לאוסישקין, מוצאי שימחת־תורה, תרס"א, אצ"מ A-24/10-360.

85. כדברי צ'לנוב, המליץ, גל' 251, 1902/1(28)15.

86. ליליינבלום, גרינברג, שפ"ר וחבריהם הוותיקים היו סקפטיים מאוד לגבי המשכו של שיתוף־הפעולה. מל"ל אף טען כי הציונות חותרת תחת "חברת התמיכה" – גם בימים ששיתוף־הפעולה היה בשיאו (השווה, המליץ, גל' 125, 1903/6(18)5).

87. השווה "קול קורא" של הוועד האודיסאי למען הפועלים בארץ־ישראל, הצפירה, גל' 231, 1900/1(11)19/10.

88. השווה חזון מס' 7 מ"לישכת הדואר", 1900/12(12)30/11(12)378, אצ"מ Z. הוועד־הפועל הציוני בווינה הסכים לבקשה זאת. הסכמתו עוררה הד חיובי בקרב הציונים מרוסיה. השווה לדוגמא, הצפירה, גל' 243, 1900/11(15)2.

89. השווה לדוגמא חזון מס' 6 מ"לישכת הדואר", 1980/12(12)20.11(2)11, אצ"מ דברי דפוס א/27/32.

המעשית של הוועד. המורשים הציונים הבכירים ביותר – צ'לנוב, אוסישקין, טיומקין וברנשטיין-כהן – נבחרו ל"באי-כוח" הציונים בוועד.⁹⁰ נציגות מכובדת מעין זאת היתה סימן לחשיבותו העולה של הוועד בעיני ראשי הציונות. מהעבר השני נבחרו כתברי "וועדת ההתיישבות" מטעם הקונגרס הציוני החמישי שלושה מן הבולטים בין ראשי הוועד – ברבש, בן-עמי ודינוגוף. צעד מעין זה נראה למורשים הציונים הרוסיים כפעילות "לקראת איחוד שתי התנועות."⁹¹ אפילו גרינברג, יושב-ראש הוועד האודיסאי, מבקרה החרף של הציונות מרוסיה, אשר סירב משך זמן רב להשתתף כמעט בכל פעילות הקשורה לתנועה הציונית, ישב כאורח-כבוד בוועידת ציוני פלך פודוליה.⁹²

המשך לשיתוף-פעולה בא בדמות משלחת משותפת לשתי התנועות שיצאה לפאריס לשיחות עם הברון רוטשילד וראשי חברת יק"א, להניעם "לשנות יחסם השלילי לפועלים". למשלחת שנבחרה באסיפה הכללית של הוועד באודיסה (1901/2-26) נבחרו ארבעה מורשים בכירים ציונים – מנדלשטאם, צ'לנוב, ברנשטיין-כהן ואוסישקין, לצד ראשי הוועד ובאי-כוח האיכרים בארץ-ישראל.⁹³

לקראת קיץ 1902 החלה פעילות הוועד האודיסאי להיות מזוהה בקרב חברי התנועה הציונית הרוסית כחלק בלתי-נפרד מהפעילות הציונית הרוסית הכללית. הדבר בא לידי ביטוי בוועידת מינסק – הוועידה הציונית הכל-רוסית הראשונה במניין, שבה נפלו מיספר החלטות הנוגעות לשיתוף-פעולה בין השאר הוחלט על תיאום בענייני הטיפול במושבות, באירגוני עזרה כספית ובתעמולה משותפת. היתה האירגונית בין הוועד האודיסאי לתנועה הציונית התבטאה בהחלטות האופרטיביות הבאות: א. אם ימנה הוועד האודיסאי מורשה מטעמו, יקבל המורשה את הסכמת המורשים המחוזיים של האירגון הכלל-ציוני

90. חוזר מס' 13 מ"לישכת הדואר" למורשים, 17(30)11/1902 (רוסית), אצ"מ 379-Z.

91. חוזר מס' 6 ממורשה יקטרינוסלב, אפריל 1902 (רוסית), אצ"מ 383-Z.

92. ראה דו"ח מהוועידה, כ"ד-כ"ה ניסן תרס"ב, אצ"מ 24/104-A.

93. למשלחת שנבחרה באסיפה הכללית של הוועד האודיסאי באודיסה (1901/2-26), נבחרו שישה מורשים ציוניים (מאנדלשטאם, צ'לנוב, אוסישקין, ברנשטיין-כהן כתברים מלאים, וכן טיומקין וגולדברג – כסגנים), שישה מחברי הוועד (גרינברג, אחד-העם, גלוסקין, ד"ר ל. כהן כתברים מלאים, ש. ברבש ומרגולין כממלאי-מקום), וכן 4 ממנהיגי התנועה באירופה ושני נציגים מטעם הפועלים ובאי-כוח האיכרים. המשלחת, שנסעה בהרכב מצומצם יותר, משהוחלט, לא העלתה פירות רבים. על קורות המשלחת למן ההחלטות הראשונות לקיומה ועד פירוקה, ראה, דוחות האסיפה הכללית של חר"צ, המליץ, גל' 37-53, 1901(18)3/5(26)13. החלטות האסיפה (רוסית) באצ"מ 27/37-A, חוזר ממורשה יקטרינוסלב, 15(28)5/1901 (רוסית) אצ"מ 24/15-371-A. ראה גם באיגרות אחד-העם מהחודשים אפריל יולי 1901, שם, המליץ, גל' 107-138, 1901(7/7)24/6(7-30)5/1901, השלח VII (שבט תמוז, תרס"א), עמ' 271-274, 460-464, 554-559, 560-566; דו"חות דינוגוף (מוזכר המשלחת) אצ"מ 9/23-A; תזכיר לופוחין, עמ' 81, וכן בארכיונים פרטיים שונים באצ"מ. בעיקר ארכיון אוסישקין (A-24).

למינוי. ב. פעילות מורשי הוועד חייבת לכלול גם את פעילות הוועדים הציוניים המקומיים. ג. הוועד האודיסאי מכסה באמצעים הכספיים חלק מההוצאות שהוצאו על-ידי המורשים הציונים לתעמולה הציונית הארצישראלית. ד. במידה והוועד האודיסאי ירצה לזווג מיפעלים כלשהם בארץ-ישראל, חייב יהיה להתייעץ עם חמשת המורשים המחוזיים הציוניים שנבחרו במיוחד לשם כך על-ידי חבריהם. "הכינוס הכללי מציע לוועד להתקשר עם מורשים ציוניים כדי לקבוע את העיתוי המתאים לשינוי מצב התקנון מבחינת הרחבת הפעילות והרחבת האפשרויות לתעמולה ארצישראלית."⁹⁴ בלקובסקי, המורשה הציוני בפטרבורג, טען שההתקרבות בין הציונים לראשי הוועד, אשר סימנה המובהק הינו החלטות מינסק, "מרשה לנו לחשוב שהאירגון האודיסאי הינו ציוני טהור", וכך "צריך לעזור לו במימוש מטרותיו".⁹⁵ בלקובסקי, כמורשים האחרים, ביקש מאגודתו לבחור במורשה לוועד במקומות שבהם אין כזה, ו"לשלוח לנו את שם המועמד שאנחנו נמליץ לוועד האודיסאי".

באסיפת הוועד באודיסה (3-7/11/1902) הוחלט לאשר את הצעות ועדת מינסק ולשתף פעולה עם הציונים. בין השאר הוחלט: למנות בכל ריכוז ציוני נציג מטעם הוועד, אשר יבוא בדברים וימלך במורשה הציוני הגלילי; מורשה הוועד האודיסאי בכל מקום יעשה, בין היתר, למען הפצת תעמולה הקשורה בתנועה הציונית; נציגי הוועד האודיסאי ישאו בחלק מעול ההוצאות של הפעילות הציונית – לגליליהם; בכל מיפעל חדש שיוצע על-ידי הוועד בארץ-ישראל תתקיים התייעצות עם המורשים הציוניים.⁹⁶

הוועידה במינסק והכינוס באודיסה הבליטו את הזהות האידיאולוגית בין שתי התנועות. הפעילות המשותפת, שהיתה לעובדה מאז 1901, הפכה להדוקה יותר ויותר: התרומות לוועד הפכו לחובת הציונים;⁹⁷ המורשים הציוניים נעזרו בכספי הוועד,⁹⁸ ופעולות משותפות כגון הקמת קרן מיוחדת לקניית אדמות ("גאולה"),⁹⁹ נערכו אף הן מאותה תקופה. אינדיקציה ליחסים המשתנים בין

94. השווה החלטות ועידת מינסק (רוסית), אצ"מ Z₁-380.

95. חוזר מורשה פטרבורג לאגודות גלילו, 15(28)2/1902, אצ"מ Z₁-392.

96. החלטות הוועידה (רוסית) באצ"מ A-2/A37. ההחלטות פורסמו בחזורי המורשים. השווה לדוגמא, חוזר ד' ממורשה קייב, "ב כסלו תרס"ב, אצ"מ Z₁-382.

97. השווה לדוגמא, חוזר מס' 3 מיקטרינוסלב (טיומקין), 10(23).5.1902 (רוסית) אצ"מ Z₁-395, חוזר מס' 6 מגליל יליסווגראד (ניסן תרכ"ב), אצ"מ Z₁-389.

98. חוזר 24 למורשים מ"הלישכה לאנפורמציה", 20/2/1903 (רוסית), אצ"מ Z₁-380.

99. "גאולה" היתה במעמד של חברה עצמאית כביכול, אשר מטרתה קניית אדמות בארץ-ישראל על-ידי יחידים וקבוצות. כתוצאה מההגבלות התוקפות שחלו על הוועד האודיסאי, לא היתה "גאולה" מסונפת אליו בצורה ליגאלית ואף הכריזה על עצמה בפומבי כפועלת כביכול בנפרד מהתנועה הציונית ומהוועד. הדמות הבולטת בהנהגת "גאולה" היתה אוסישקין, שניהל את החברה יחד עם חבריו המורשים, טיומקין, י.ל. גולדברג וצ'לנוב. לידם פעל מזכירה הנמרץ – דיינגוף, חבר הוועד.

ראשי הוועד לראשי התנועה הציונית הרוסית ניתן למצוא בפעילות של גדול מתקיפיו של הרצל בוועד האודיסאי, אחד-העם. כפי שננסה להראות במקום אחר, למרות הפצרותיהם של ראשי התנועה הציונית, מאז הכינוס הראשון של התנועה הציונית הרוסית בוואשה (יולי 1898), הוא לא שיתף פעולה עם ראשי התנועה מרוסיה. יתר על כן, הוא התקיף אותם קשות על קשריהם עם וינה. בשנת 1901 הסכים לראשונה אחרי שלוש שנים, לשיתף פעולה עם ראשי התנועה הרוסית, אחרי שהיה לו ברור שיש נתק בינם לבין המנהיגות בווינה. הוא יצא כאחד מראשי המשלחת לפאריס, לפגישה עם ראשי יק"א והברון, ולא ניסה להסתיר את שביעות רצונו מכך שהרצל מתנגד לאותה משלחת. הוא קבל על כך שנציגי המנהיגות הציונית הרוסית אינם נוסעים לפאריס בהרכב המכובד שעליו הוחלט עוד קודם, אלא בהרכב מצומצם בלבד.

בסיכומו של דבר, נראה ששיתוף-הפעולה בין התנועה הציונית הרוסית לוועד האודיסאי, הותנה בראש וראשונה בקשרי התנועה הרוסית עם המוסדות בווינה, ובעיקר עם הרצל. כל עוד היו היחסים הדוקים ומהולים ביחס של הערצה, כפי שהיה בעיקר בשנתיים הראשונות (1897-1899), דחו ראשי הוועד כל ניסיון של שיתוף-פעולה עם המורשים הציוניים הרוסיים. במשך הזמן, כאשר התגבר האנטגוניזם בין התנועה הרוסית למוסדות בווינה, גבר שיתוף-הפעולה. ההסבר לכך קשור, כמדומה, באלמנטים אידיאולוגיים ופיסכולוגיים. חברי הוועד נשאר איתנים בדעתם שהאידיאולוגיה החיבת-ציונית, הקשורה לישובה ה"מעשי" של ארץ-ישראל ולתורתו התרבותית של אחד-העם, הוא הפתרון הלאומי (ציוני) הנכון. תורה זו, נגדה, לדידם, את ה"דיפלומטיה" ההרצליינית. וכך, כל עוד הודהו המורשים הציוניים עם הרצל ולא הראו נכונות להתנגד לתוכניותיו, לא אבו גרינברג, אחד-העם וחבריהם להתקרב אליהם. כאשר חל הניתוק והתנועה הרוסית החלה לכוון דרכה אל עבר "עבודת הווה" מחד גיסא, וישוב "מעשי" של ארץ-ישראל מאידך גיסא, החלה כאמור להתקרבות.

סיבה שניה לדחית המנהיג בווינה קשורה, כאמור, לסיבות רגשיות. ראשי הוועד ראו עצמם כבעלי "זכות ראשונים" לתנועה הציונית ולרעיונות שהעלה הרצל. לדידם הקימו הם, חמש-עשרה שנה לפני שהופיע הרצל, את מה שחפץ הוא להקים. דחייתו, זלולו ואי-התחשבותו של הרצל בהם, באידיאולוגיה שהחזיקו ובמפעלים שהקימו, היו עבורם דבר בלתי נסלח. הם ראו את עצמם כאבות התנועה. העובדה שאותו עיתונאי צעיר ומצליח, לא זו בלבד שסירב לראות בהם פרטנר לשיתוף-פעולה אלא דחה מלכתחילה כל ניסיון בכיוון זה, היתה חמורה מאוד לגביהם. דומה שהרצל הצטער מאוחר יותר על אותו יחס. ברם, ראשי הוועד מעולם לא סלחו לו ולא לה שהלכו איתו כיברת-דרך. מאוחר יותר, כאשר חל הנתק בין מנהיג הסתדרות הציונית לראשי התנועה ברוסיה, והדבר בא לידי ביטוי בצורת הפעולות ובהדגשים האידיאולוגיים, אז (ורק אז!) אפשר היה ליצור שיתוף-פעולה בין שתי התנועות.